

IDEGEN KERESKEDŐKBŐL MAGYAR HADVEZÉREK (OZORAI PIPO ÉS A TALLÓCI FIVÉREK A MAGYAR MEDIEVISZTIKÁBAN)

SÜTTŐ SZILÁRD

A reneszánsz mai értelemben vett fogalmát megformáló Jacob Burckhardt szerint a kor alapvető, a középkorival homlokegyenest ellenkező vonása volt a rendi különbségek erodálódása.¹ Ebből kiindulva Magyarországon a reneszánsz politika- vagy társadalomtörténeti értelemben vett nyitányának is nevezhető a címben jelzett két karriertörténet, minthogy hazánkban lényegében ezekkel kezdődött a XV. században – XIII. századi kezdetek után – éppen csak kialakuló rendiség kereteinek feszegetése.

Ha történt ugyanis ezen a téren nagyobb csoda a Zsigmond–kori Magyarországon Ozorai Pipo² üstököszerű karrierjénél, akkor annak csakis e csoda egy generáción belüli megismétlődését nevezhetjük, ez pedig a Tallóci fivérek nevéhez fűződik. A két jelenség feltétlenül összetartozik, és így indokolt Pipo és a Tallóciak magyar medievisztikán belüli értékelését is együtt tárgyalni.

Mi a rendkívüli ebben a két karrierben? Az ugyanis szinte történetírói toposznak tekinthető, hogy nagy, vagy legalábbis nagyra értékelt uralkodók nemcsak a trónralépésükkor adott arisztokráciából válogatják bizalmasaikat, hanem felemelnek kevésbé előkelőket is. Ez természetes is, hiszen az efféle személyi döntésekhez szükséges önállóság és emberismeret alig nélkülözhető tulajdonságai minden valóban jelentős politikusnak. Zsigmond király elődei közül I. Károlyról köztudott, hogy – részben a körülmények kényszerítő hatása alatt – csaknem teljesen új arisztokráciát épített ki, fiáról, Nagy Lajosról pedig a Magyarországon Monaci Lőrinc-ként emlegetett Lorenzo de Monacis velencei államférfi és poéta jegyezte fel hexameteres művében,³ hogy „közrendűeket ő nagy tisztségekre segített.”⁴

Kik voltak azonban e közrendű, vagy – helyesebben – alacsony sorból való személyek? Monaci Palisnai János vránai perjelt említi köznépből valóként, akit az

¹ „...der allgemeine Zug der Zeit war offenbar die Verschmelzung der Stände im Sinn der neuern Welt.” BURCKHARDT 1920, 205.

² Eredetileg Filippo Scolari, olasz nyelvterületen a keresztnevéből és magyarországi temesi ispáni méltóságából összegyűrt Pippo Spano néven híresült el. Róla a legutóbbi, magyarra még le nem fordított monográfia: NEMETH PAPO – PAPO 2006.

³ DE MONACIS 1758, 321–338. Szép, de sokszor értelemzavaróan pontatlan fordítása: DE MONACIS – MÁRKI 1910, 129–153.

⁴ DE MONACIS – MÁRKI 1910, 138., az eredetiben: „*Regnicolas humiles hic surgere fecit in altum.*” (DE MONACIS 1758, 326., a mű 37. hexameteré.)

ismeretlenségéből, paraszti kunyhóból emelt volna föl a király,⁵ és akinek származásáról valóban nem sokat tudunk – csakhogy a régebbi fantáziadús és alaptalan eredeztetéssel⁶ szemben őt az újabb kutatás köznemesi család sarjának tartja.⁷ Még sokkal jellemzőbb, amit e tekintetben Horváti Jánosról és testvéreiről ír a velencei: szerinte „közepes vérből”⁸ valók voltak. A valóságban viszont az igencsak előkelő, Árpád-kori várbirtokos Bánca nemzetségből származtak, amely két XIII. századi egyháznagyról: Istvánról, az első magyar bíborosról, korábbi esztergomi érsekről, és unokaöccséről, a szintén István nevű kalocsai érsekről nevezetes.⁹ A tényleg nagyon alulról induló Pipo és a Tallóciak felemelkedése tehát nem rokonítható Palisnaiéval vagy a Horvátiakéval.

A firenzei kereskedőségét Ozorai Pipo (1369–1426) karrierje azonban tudvalevőleg nemcsak a magyar nemességétől különbözött lényegileg, hanem minőségileg eltért az eme városból érkező, részben általa támogatott más kereskedők¹⁰ magyarországi pályafutásától is. Nem csupán anyagi haszonra tett szert, ahogy ez általában történt, nemcsak diplomáciai ügyekben szolgálta a királyt, ami ugyan rendkívüli, de nem magában álló jelenség volt,¹¹ hanem – első ízben a magyar történelemben – idegen kalmárségből az egyik legbefolyásosabb magyar báróvá, a király bizalmi emberévé, ráadásul egyik legjobb, a legfontosabb hadszíntereken bevetett hadvezérévé vált. Úgyszólván lehetetlen pusztán a véletlen művének tekinteni, hogy ez a korábban elképzelhetetlen, fantasztikus karrier alig három évvel Pipo halála után újraindult, még hozzá részletekbe menő hasonlósággal. Egy pillantás ezen életpályákra¹² elég, hogy meglepő egybeesések sorozata tűnjön fel.

Ezen új történet hőseinek, az akkor még kevert, dalmát–horvát lakosságú Curzola (ma: Korčula, Horvátország) szigetéről származó Tallóci fivéreknek etnikai hovatartozása ugyan – többnyire szláv hangzású keresztneveik¹³ dacára – nem teljesen tisztázott, de annyi biztos, hogy kereskedői pályafutásuk az akkor még olasz kultúrterületnek számító Ragusa (ma: Dubrovnik, Horvátország) városából indult, és később is mindkét nyelvet beszélve, mind olasz, mind délszláv környe-

⁵ „...*quem rex Ludovicus agresti / De tuguro, partem vulgi, tenebrisque jacentem / Sustulit*”. DE MONACIS 1758, 327., 105–107. hexameterek.

⁶ Ld. WILCZEK 1896. (617–633., 705–715., 804–822.), 621–622.

⁷ Ld. MÁLYUSZ – KRISTÓ 1988. II. 208; ZsO. I. 528. szám

⁸ „...*medio...de sanguine*”: DE MONACIS 1758, 327., 98. hexameter.

⁹ KARÁCSONYI 1995. 216–220.; ALMÁSI 1994; ENGEL 2001., Bánca nem.

¹⁰ Firenzei kereskedők magyarországi ügyleteihez ld. TEKE 1984; TEKE 1995; DRASKÓCZY 1996; ARANY 2007.

¹¹ TEKE 1995, 202.

¹² A rájuk vonatkozó irodalomra az alábbiakban térünk ki.

¹³ Máté / Matko (†1445.), Frank / Franko (†1448.), János / Jovan (†1445.) és Péter / Perko (†1453., esetleg előtte; ez utóbbi időponthoz vö. ENGEL 2001 és PÁLOSFALVI 2001, 436.

zetben remekül boldogultak. Más szempontokból azonban sorsuk feltűnően hasonlított Pipóéhoz.

Őket is, csakúgy mint annak idején Filippo Scolari, a kereskedelem területéről emelte ki Zsigmond és tette hadviselő arisztokratává. Fölöttébb érdekes, hogy katonai feladatuk lényegében megegyezett Pipo hajdani fő hadi kötelezettségével, vagyis az ország déli határának védelmében, a török veszedelem elhárításában állt.¹⁴ Jellemző módon a tehetséges hajdani üzletemberek – mind a firenzei, mind a ragusaiak – nem hagyatkoztak kizárólag a hadiszerecsére, hanem igen jelentős erődítési munkálatokat is végeztek: Pipo számos új várat épített illetve újíttott fel a Duna mentén, Nándorfehérvár (ma Beograd, Szerbia) vára pedig a Tallóci testvérek kapitánysága alatt nemcsak építészetiileg erődített meg, hanem tüzérsége is olyan fejlettséget ért el, hogy azt még a Burgundiából érkezett lovag, Bertrandon de la Broquière is dicsérőleg emlegette 1433-ban. Ismert leírása szerint különösen nagy hatást gyakorolt rá három bronzlöveg, melyeknek egyike, bár öblösségéhez képest rövid, mégis akkora volt, amekkorát ő még nem látott.¹⁵ Pipo és a Tallóciak azonban nemcsak az építkezésben, hanem a nyílt harcban is kitűntették magukat, bizonyítva katonai erényeiket. Az előbbi győzedelmesen küzdött a királyért Friaulban, több hadjáratot vezetett a törökök valamint szövetségeseik ellen, még-hozzá úgy, hogy számottevő vereséget csak a huszitáktól szenvedett el, a Tallóci fivérek tettei közül pedig mindenekelőtt Nándorfehérvár kevésbé dokumentált, ám annál jelentősebb 1440-es védelmét, illetve Frank hősi halálát a második rigómezei csatában (1448) vagy korábbi török fogságát¹⁶ lehet kiemelni.

Magától értetődik, hogy az új, valószínűleg a legtehetségesebbek közé tartozó arisztokraták diplomáciai feladatokat is kaptak. E tekintetben különösképp Pipo és utóbb Tallóci Matkó sikeres itáliai tárgyalásait kell megemlíteni; azt pedig, hogy efféle feladatokra nemcsak olasz nyelvismeretük kvalifikálta őket, jelzi az az ügyesség, amellyel Pipo – egy királyi oklevél szerint – 1403-ban a Zsigmond–

¹⁴ Hogy a Tallóciak – rövid megszakítás után – nagyjából Pipo örökébe léptek, már egy évtizeddel Pipo-életrajza megírása előtt hangsúlyozta ENGEL 1977, 78–81.

¹⁵ E kijelentésnek különös súlyt kölcsönöz egyrészt az a tény, hogy a bronzágyúk modernbbek voltak a hagyományos, kovácsolt vasból készített lövegeknél (vö.: SCHMIDTCHEN 1990, 194–197), másrészt pedig a szerző származása: Burgundia a XV. században ugyanis a legfejlettebb államok közé tartozott, már Félelemnélküli János (1404–1419) és Jó Fülöp (1419–1467) idejében is rendelkezett óriáslövegekkel, Merész Károly (1467–1477) alatt pedig Európa legjobb tüzérségét vonultatta fel (vö. CONTAMINE 1990 142; SCHMIDTCHEN 1990, 19–20, 205).

¹⁶ Engel Pál véleménye szerint Tallóci Frank 1440-ben, vagy 1441 elején esett fogságba, ld.: ENGEL 2003a, 520–521. Engel cikke eredetileg 1997-ben jelent meg, azóta PÁLOSFALVI Tamásnak sikerült az esemény körülményeit és idejét (1442 eleje) közelebbről is meghatározni, ld.: PÁLOSFALVI 2000, 61. 94. jegyzet.

ellenes magyar lázadókkal tárgyalt, a fenyegetést, érvelést, ígéretést és nyers megvesztegetést felváltva alkalmazva.¹⁷

Igazi újdonság volt, hogy Pipo – úttörőként a magyar középkor világában – temesi ispánként is megtartotta királyi sókamaraispáni hivatalát (*comes camerarum salium regalium*), azaz a legfontosabb országbárok közé emelkedve egyszermind a pénzügyigazgatásban is jelentős szerepet töltött be. Tudjuk, hogy kettős pozíciója nem magában álló kuriózum, hanem e tekintetben egy új korszak nyitánya volt; a sójövedelem kezelése és az ország legfenyegetettebb, délkeleti határszakaszának védelme Pipo halála – és egy arra következő, rövid életű dezintegráció – után is összetartozott, méghozzá a hírneves ősoktól eredő, régi, vagy a háborúban született, újabb arisztokrácia esetében is. Témánk szempontjából lényeges, hogy Pipo után először a Tallóciak egyesítették ismét ezt a két funkciót, 1429-től a nándorfehérvári kapitányság, 1434-től pedig a – korábban átmenetileg elkülönítetten igazgalt – sókamarák összességének élén is állva.

Figyelemre méltó továbbá, hogy mindkét karriertörténet főszereplői, jóllehet hatalmi állás tekintetében a többi országos főméltósággal legalábbis egyenrangúak voltak, azoknál mégis szerényebb birtoktömeeggel rendelkeztek. E jelenség értékelésére, illetve feltételezett és feltételezhető okaira az alábbiakban térünk ki.

Végezetül érdemes megjegyezni, hogy az – övéiknek történő megszerzés, esetleg elfoglalás vagy vagyionkezelés révén – érdekkörükbe vont egyházi javadalmak is jelentős részben azonosak voltak Pipo és a Tallóciak esetében.

Ami e rendkívüli személyiségeknek a hazai történetírásban elfoglalt helyét illeti, szembetűnő, hogy szakirodalmi utóéletük igen szoros összefüggésben áll Zsigmondéval. Ahogy életükben a király döntő szerepet játszott, úgy holtukban is az ő árnyéka esett és esik rájuk. Oly egyértelmű volt, hogy felemelkedésüket kizárólag Zsigmondnak köszönhették, és magyar feleségeik dacára e nagyon mélyről felemelkedett jövevények királyukkal együtt olyannyira idegenek maradtak a született nemesség által dominált nemzetben, hogy – valószínűleg a kortársakhoz hasonlóan – az utókor is hajlamos volt értékelésüket az uralkodóéhoz igazítani. Látni fogjuk, hogy ez szinte a mai napig így maradt.

Zsigmond azonban meglehetősen népszerűtlen volt Magyarországon már kortársai körében is, és ez az alapvetően negatív beállítódás vele szemben nagyjából változatlanul fennmaradt a XX. század második feléig. Luxemburgi ősei és

¹⁷ „...*alios minis terrenis, aliosque consiliis inductivis et promissis fovens uberrimis, alios etiam irrefrenati spiritus aspiritate correptele perdomavit*” (Magyar Országos Levéltár, Diplomatikai Levéltár 87 808). A szöveg pontatlan kiadása: WENZEL 1884, 21.; magyar fordítása: ENGEL 1987. (újabb kiadása: ENGEL 2003b) 59.

császári atyja ellenére kezdettől fogva utálták benne a csehet, pontosabban a „cseh disznót”. A Nagy Lajos utódlása körüli belviszályokat leíró Monaci egykorú híradása szerint már koronázása előtt is ezzel a jelszóval léptek fel ellene,¹⁸ egy évszázaddal később pedig Thuróczy János a Zsigmondtól kivégeztetett Hédervári Kont István könnyekben kitörő – és a király által vigasztalásul szolgálattal megkínált – ifjú kardhordozója szájába adja a nemesség, tehát a politikai értelemben vett nemzet többségének érzéseit kifejező dacos választ: „Én neked, cseh disznó, sohasem szolgállok!”¹⁹ Uralkodása alatt sem nőtt népszerűsége, és az alapvetően elönytelen Zsigmond-kép tükröződik abban a középkor végére hazánkban elterjedt elképzelésben, miszerint Magyarország szent királyai Mária királynőben haltak volna ki²⁰ – tehát a magyar nemesség, a nőuralommal szembeni minden averziója és a valós történések ellenére, az ország Anjou-kori virágzása és későbbi nyomorúsága közti törést egyáltalán nem egy kiskorú leány és hataloméhes anyja szerencsétlen regnálásában, hanem egyértelműen Zsigmond trónra lépésében látta.²¹

Jóllehet Zsigmond király országlásának részletekbe menő értékelése nem tartozik témánkhoz, annyit azonban el kell mondani, hogy teljesítményének ezen – mint mondtuk, a XX. század közepéig többé-kevésbé általánosnak mondható – lebecsülése nem volt alaptalan. Igaz ugyan, hogy fél évszázados magyarországi uralmát a Zsigmondkori oklevéltár²² előrehaladtával – és korábbi kötetek esetleges kiegészítésével – az eddigieknél mélyebben lehet és kell majd megismerni, és igaz az is, hogy az utóbbi évtizedek kutatása cselekedeteiben és főleg törekvéseiben több pozitív vonást tárt fel, mégis szembeötlő, és már a kortársak számára is

¹⁸ „Ámde amaz nem akar csehet a trónon”, DE MONACIS – MÁRKI 1910, 139., a kiemelés a fordítótól. Az eredetiben: „*Hungariam negat hic parere Bohemo*”, DE MONACIS 1758, 327., a mű 84. hexametera.

¹⁹ „*Ego, inquit, tibi velut scrophe Bohemicali serviturus ero nunquam.*” THURÓCZY 1985, 212.

²⁰ Vö.: „*In hac regina Maria tandem defecit semen utriusque sexus sanctorum regum regni hungarie.*” (*Chronica Hungarorum*. Budapest, 1973. oldalszám nélkül; így a Dubnici Krónikában is: FLORIANUS 1884. 194.) Pontatlan fordítása a Budai Krónika említett facsimile-kiadásában HORVÁTH Jánostól, 130.: „Ebben a Mária királynében kihalt Magyarország szent királyainak törzse mindkét nemben.” Bonfini szerint Szilágyi Mihály a következőképp érvelt Mátyás megválasztása mellett: „*Postquam illa sanctorum regum fausta propago in Maria defecit et alienos reges mendicare coacti sumus, que mala pertulimus, omnes iam diu novistis.*” (DE BONFINIS 1936, 208–209.) Magyarul: „Régóta jól tudjátok mindannyian, mennyi bajt szenvedtünk el, amióta a szent királyok áldott nemzetsége Máriában kiveszett, és idegen uralkodókat kellett kunyerálnunk.” (BONFINI 1995, 698.)

²¹ Vö.: DEÉR 1934. 103–104.; SÜTTŐ 2005, 321–322; SÜTTŐ 2006, 87.

²² ZsO.

egyértelmű lehetett uralkodói teljesítményének kétarcúsága. Zsigmond ugyanis Európából nézve összehasonlíthatatlanul sikeresebb volt, mint tisztán magyar aspektusból. Röviden úgy lehetne mondani, hogy egyházi és világi ügyekben nyugat-európai porondon elért sikerei mellett Magyarország védelmében és erősítésében nem jeleskedett, és egy mind kifelé, mind befelé meggyengült és megcsonkított *regnumot*²³ hagyott hátra. Az ország fontos területeket veszített el, és, ami még vészterhesebb volt, Zsigmond szétforgácsolta a magyar Anjouk szinte korlátlan királyi hatalmának anyagi – s ezzel együtt bizonyos mértékig eszmei – alapjait. Törökellenes hadjáratai csúfos kudarccal végződtek, olykor szabadjára engedte kegyetlenkedő hajlamait, az országot pedig többször hosszú évekre elhagyta. Nem csoda, hogy mindezek által elidegenítette az országlakosok többségét, akik aztán a török ellen fáradhatatlan makacssággal küzdő Hunyadi Jánosban, illetve ennek fiában látták meg az óhajtott uralkodót.

Aligha véletlen tehát, hogy Ozorai Pipo és a Tallóci fivérek ma használatos életrajzai azon két történésznek köszönhetők, akik messze a legtöbbet tették Zsigmond átértékeléséért. A szakirodalomban korábban méltatlanul elhanyagolt Tallóciak életét az a Mályusz Elemér (1898–1989) írta meg számottevő előzmények nélkül is igen nagy adatgazdagsággal 1980-ban,²⁴ akinek a Zsigmond-kor forrásainak feltárásában,²⁵ illetve ezek feldolgozásában²⁶ amúgy is oroszlánrésze volt; Pipo modern biográfiája pedig – szerzőjének más munkáival együtt – a Mályusz itt említett munkásságát számos adalékkal kiegészítő és folytató Engel Pál (1938–2001) párját ritkító erudíciójáról tanúskodik.²⁷ Ez utóbbi esetben a szerzőnek azt a fajta úttörő tevékenységet nem kellett elvégeznie, mint Mályusznak a Tallóciakkal kapcsolatban, mivel Pipo személyisége, leginkább a XV. századra visszanyúló olasz életrajzoknak köszönhetően, nem merült a feledés homályába, és róla már a XIX. században kisebb monográfiát, majd terjedelmes okmánytárat is publikált Wenzel Gusztáv²⁸ – mindazonáltal az elérhető forrásanyag megszaporodása és természetesen az újabb kutatási eredmények miatt Wenzel munkája 1987-re teljesen elavult és nagyon is megérett az idő Engel művének megírására.²⁹

²³ A *regnum* hármas – a németektől használt *Reich* vagy *imperium* szavaknak sokban megfelelő – értelméről ld.: ECKHART 1941, 68–72.

²⁴ MÁLYUSZ 1980

²⁵ A Zsigmondkori oklevéltár eddigi tíz kötete közül hét vagy közvetlenül az ő szerkesztésében, vagy az ő kézírata alapján jelent meg.

²⁶ E tekintetben különösen fontos monográfiája: MÁLYUSZ 1984.

²⁷ ENGEL 1987. Művei bibliográfiáját ld.: ENGEL: Honor, vár, ispánság. Válogatott tanulmányok. Vál., szerk, a jegyzeteket gondozta: Csukovits Enikő. Budapest, 2003, 688–701.

²⁸ WENZEL 1863, ill. WENZEL 1884.

²⁹ Maga Wenzel Pipo-életrajzához eredetileg csak kisebb „Okmányi Függelék”-et csatolt

Ezek a hézagpótló munkák azonban bizonyos mértékig magukon viselik azon nem mindig szerencsés vitának jegyeit, amelybe szerzőik a korábbi magyar történetírással bonyolódtak Zsigmond és kora kapcsán. Különösképp Engel esetében volt éles a polémia az övétől eltérő felfogással szemben, éspedig nemcsak a korszak kérdéseit illetően. Egyéb okok mellett talán az őt megelőző magyar medievisztika legnevesebb személyiségeivel és általánosan elfogadott vélekedéseivel szembeni averziója készíthette arra, hogy a magyar középkor hagyományosan megbecsült értékeit és generációk sora által tisztelt személyiségeit is kikezdje.³⁰ E negatív elfogultságból nőhetett ki a tulajdon hősökkel szembeni különös előszereget, aminek révén aztán Ozorai Pipo és a Tallóci fivérek esetében a korábbi méltatlan elhanyagoltságot egy kissé túlzott idealizálás váltotta fel.

Ez utóbbi elsősorban a birtok- és vagyonszerzés kapcsán nekik tulajdonított szerénység vagy önmérséklet kérdésében figyelhető meg. Az a fent említett körülmény, miszerint vár- és földbirtok dolgában vagyonuk elmaradt a rangjukbéliékétől, illusztrálni látszik Mályusz Elemértől következőképp összefoglalt lelki diszpozíciójukat: „A Tallóciak, így tűnik, nem törték magukat, hogy Magyarországon birtokot szerezzenek, s ha rajtuk áll, megmaradnak ragusai-belgrádi kereskedővállalkozóknak. Magyarországra kerülve vágyaik ellenére nagybirtokos bárókká kell lenniök, mert ezek környezetében a korábbinál sikeresebben tudják képességeiket kifejteni. A királynak szintén ilyenekké kell tennie őket a maga és

(WENZEL 1863, 75–101.), aminek többszörösét tette ki évtizedekkel későbbi okmánytárra, ám ez utóbbi kapcsán nem látta szükségesnek, hogy átdolgozza korábbi összefoglalását, megelégedett néhány kisebb kiegészítéssel. Vö.: WENZEL 1884, 1–5.

³⁰ Így kritizálta például Hunyadi Jánost, nemcsak politikai, hanem katonai tudását és eredményeit is megkérdőjelezve: „Még a legtisztább fejű kortárs kritikusan is azt hitték, hogy [Hunyadi – S. Sz.] katonai teljesítményei kizárólag vezetői képességeinek voltak köszönhetőek.” („Even the most clearheaded contemporary critics believed that his military achievements were due exclusively to his great leadership.” ENGEL 1982, 114.) Hunyadi kudarcai egyoldalúan összegyűjtve, tényleges sikereinek említése nélkül: uo. 119–120. Engel ugyan joggal hangsúlyozza, hogy a törökverő 1443–1444-es győzedelmes balkáni hadjárata, az ún. hosszú hadjárat semmiféle területi veszteséget nem okozott az oszmánoknak (uo. 107.), győzelmeinek relativizálása mellett elmulasztja azonban megemlíteni, hogy Hunyadi két nagy vereségét (Várnánál, 1444-ben és a második rigómezei csatában, 1448-ban) támadó seregek élén, messze – az akkori! – Magyarországtól és anélkül szenvedte el, hogy a győztes törökök magyar területeket foglalhattak volna el. A nándorfehérvári diadalról: „Hunyadi győzelmében hívei korábbi győzelmeinek természetes folytatását látták, semmint képességeinek és szerencsájének újjáéledését.” („Hunyadi’s victory appeared to his supporters as the natural continuation of his earlier victories rather than a revival of his ability and luck.” Uo. 120.) Ezt az igazságtalan egyoldalúságot Kubinyi András korrigálta: KUBINYI 2007, 28–29.

állama érdekében, még ha másképp inkább tudná is őket foglalkoztatni. De ez még mindig nem elég. A társadalom szintén elvárja, hogy a jövevények nagybirtokosok legyenek. Ha ezt megteszik, természetesnek tekinti hatalmi helyzetüket, engedelmeskedik nekik, tiszteletét kéretlenül kifejezi irántuk, végül mindennek betetőzésül a bárók atyafiaikká, rokonaikká fogadják őket.”³¹ Egészen hasonló értelemben ír Engel Pál is Pipóról.³²

Óvatosan kell azonban ehhez a talán túlon túl nagy empátiával ábrázolt önmegtartóztatáshoz közelednünk. Először is éppen Engel Pál kutatásaiból tudjuk, hogy a hajdani királyi várbirtokok több mint fele Zsigmond felelőtlen adományozási gyakorlatának következtében legkésőbb 1397-re veszendőbe ment, és ezt a tékozlást később a király csak nagyon szerény mértékben volt képes korrigálni. Pipó királyi szolgálatba állásakor, 1399-ben, vagy a Tallóciak karrierjének indulásakor, 1429-ben Zsigmondnak már jóval körültekintőbbnek kellett lennie a donációk, főleg a várak osztogatásának terén, és az is volt.³³ Jellemző, hogy még Maróti János, akiben Engel Pál Pipó visszafogottságának az ellentétét látatja,³⁴ és aki nemcsak előkelő, Gútkeled nembéli származással dicsekedhetett, hanem már abban az időben nagy méltóságra emelkedett, amikor Pipó még királyi szolgálatról sem álmodhatott, nemhogy a bárók közé kerülésről³⁵ – ez a Maróti János tehát váradományok tekintetében nyomába sem léphetett a Zsigmond első éveiben adódó „pri-

³¹ MÁLYUSZ 1980, 574–575.

³² „A szokás századokra visszamenően úgy kívánta, hogy az ország sorsát irányító nagyok egyúttal a nemesség legelőkelőbbjei, azaz kimeredően gazdag birtokosok legyenek, hogy politikai funkciójuk és társadalmi státuszuk ily módon összhangban legyen. Az uralkodók ennél fogva vagy mindjárt a legnagyobb birtokú családokból válogatták ki báróikat, vagy – éppily gyakran – szerényebb származású kegyeltjeiket ők maguk ruházták fel rangjukhoz illő vagyonnal. Pipóval is ez történt.” (ENGEL 1987, 73.) „Annyi mindenestre bizonyos, hogy vagyona nem volt rendkívüli. Nemcsak kormánytársai, Garai, Cillei vagy Stibor birtokszerzeményeihez nem mérhetők, hanem eltörpülnek még mellett is, amit például a vele egy időben felemelkedő Maróti János macsói bán szedett össze magának 1403-ban és az azt követő években. Hozzá mérve Pipót egyáltalán nem tekinthetjük kapzsinak, és csaknem bizonyos, hogy sokkal–sokkal többet szerezhettek volna, ha a vagyonszerzés áll törekvései középpontjában. Ő azonban a jelek szerint beérte azzal, amit a királyi kegy időről–időre juttatott neki.” (Uo. 74.)

³³ ENGEL 1977 30–31., 38.

³⁴ Ld. feljebb: ENGEL 1987, 74.

³⁵ 1393-ban, hat évvel Pipó körmöci kamaraispánsága előtt Maróti már udvari lovag, 1397-ben pedig macsói bánként az ország akkor még egyik legfontosabb tisztségét bírta, míg Pipó a Kanizsaiak szolgálatában legfeljebb simontornyai várnagyságig juthatott, vö.: ENGEL 2001, Gútkeled nem, Maróti; ENGEL 1996. I. 491., I. 29.; ENGEL 1987, 55–56.; ENGEL 1996. I. 410.

vatizációs lehetőségekből” profitáló keveseknek.³⁶ Az sem tekinthető véletlennek, hogy a Tallóciak 1437-ig feltételezhetően egyáltalán nem bírtak örök jogon várat, és ekkor, közvetlenül Zsigmond halálát megelőzően is csak az Alsáni János magszakadása révén a koronára háramlott és a királytól nekik adott javak közt tettek szert egy várra, két, váltakozva *castrum* és *castellum* néven emlegetett objektumra, egy kastélyra és egy másíknak valószínűleg csak helyére, míg 1438–1439-ben rögtön három várról és egy kastélyról nyernek adományt.³⁷

A megkésve jelentkező uralkodói takarékoságnál azonban tényleg fontosabb lehetett az, hogy nagy valószínűséggel hiányzott Pipóból és talán a Tallóciakból is a kortársaikat alapvetően motiváló vár- és földbirtok utáni sóvárgás – ámde ezt aligha lehet egyszerűen szerénységnek, lemondásnak vagy önmegtartóztatásnak minősíteni. Nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy esetükben hajdani kereskedőkről, professzionális pénzemberekről van szó, akik a késő középkorban, a korábbi világ- és értékrend felbomlásának idején éltek, és nagyon is tisztában voltak a pénz egyre növekvő hatalmával. Megírhatta fél évezreddel később Oswald Spengler, hogy „a megszerzett javak földbirtokra váltására irányuló hajlam mindig jóféle emberre vall”,³⁸ de semmi okunk sincs feltételezni, hogy ők ebben az értelemben „jóféle” emberek lettek volna.

Sőt. Pipo 1403–1404-es viselkedése inkább ennek ellenkezőjét valószínűsíti. Engel Pál fontosnak tartotta kiemelni, hogy a Zsigmond elleni sikertelen 1403-as felkelés után, amikor – okleveles adatok és egy meglehetősen hiteles elbeszélő forrás szerint is – Pipo a meghódolt felkelőkkel szembeni, szigorúnak éppen nem

³⁶ Úgy tűnik, Maróti egyértelműen *castrum*-nak mondott várait maga építtette (ld. ENGEL 1996. I. 324., 365., 454., Gyula, Marót és a Körös megyei Valpó váraknál), míg a királytól inkább csak kastélynak (*castellum*) nevezett, valószínűleg szerényebb erősségeket kapott (a hol *castrum*-ként, hol *castellum*-ként előforduló Atyát 1398-ban, illetve Bodolyát 1424-ben és a Körös megyei Velikét 1427-ben, vö.: ENGEL 1996. I. 270., 283., 456. és II. 155.; ENGEL 1977, 212.). Ehhez kell mérni egyrészt Pipo adományát (a *castrum*-ként emlegetett Sárvárt, valószínűleg 1409-ben, ld. ENGEL 1987, 75. és 86. 208. jegyzet), másrészt azt a körülményt, hogy Engel számítása szerint Zsigmond első éveiben a Garaiak például legalább öt, a Losonciak hat, a Kanizsaiak három, a Bebekek három vagy négy várat szereztek a királytól, ezeket a javakat a koronától túlnyomórészt végleg elszakítva (ENGEL 1977, 32–33.).

³⁷ Ld. PÁLOSFALVI 2000, 48.; MÁLYUSZ 1980, 564.; ENGEL 1996. I. 352., 266., 457., 455., 327., 433., 426., 342–343., 411. Az itt tárgyalt várak és kastélyok: Kővár (Pozsega megye), Alsán, Vértvár, Váralja (Valkó megye), Hermanvára, Szobocsina, Szentgyörgy (Körös megye), Klissza és Sinj.

³⁸ „... ist ... der Trieb, Erworbenes in Grund und Boden zu verwandeln, immer das Zeugnis für Menschen von gutem Schlage.” (SPENGLER 1963, 983–984. Magyarul kissé eltérő fordításban: II. 486.)

nevezhető királyi gesztusokra döntő befolyással bírt, ő maga „az elkobzott javakból semmit, egyetlen jobbágytelket sem kapott. Mint a kegyelmi ügyek »kormánybiztos« csakis így járhatott el tiszta kézzel”.³⁹ Jóllehet ez az állítás így aligha felel meg a valóságnak,⁴⁰ annyi igazság azért van benne, hogy felvesse a kérdést: a tisztakezű Pipo mekkora pénz- és kapcsolati tőkét kovácsolhatott magának ebben az időben a levert felkelők megszorultságából? Természetesen nem a kompromittáltak, hanem rokonaik és barátai közvetlen vagy közvetett pártfogásának megszerzéséről lehetett szó. Nem számított ritkaságnak ugyanis, hogy belviszályok idején a nemesi atyafiság egyes tagjai más-más csoportosuláshoz csatlakoztak, és így a harc eldőltével a győztes oldalán állók segítséget nyújthattak a hűtlenségbe esetteknek.⁴¹ Valamiféle széleskörű konfiskáció szorgalmazásával Pipo gyűlöltté tette volna magát az egész országban, különösképp, ha ez személyes vagyonának túlzott gyarapodásával jár, tehát mindenképp okosabbnak, vagy legalábbis számára lukratívabbnak tűnhetett barátokra szert tenni a hamis mammonból.⁴² A király – pénzzel vagy kapcsolatok útján készséggé tett – egyéb bizalmasaitól várható támogatás ugyanis összehasonlíthatatlanul értékesebbnek ígérkezhetett, mint némi ingatlan egyes felkelők elkobzott javaiból. Aligha lehet tehát véletlen, hogy Pipo a felkelésre következő évben, 1404-ben, viszonylagos háborús tapasztalatlanságának dacára Temes és más délkeleti megyék ispánjává neveztetett ki, s így egyszerre a török elleni védelem legfőbb felelősei, valamint – örök jogon bírt óriási birtokok nélkül is – az ország leghatalmasabb urai közé emelkedett.⁴³

³⁹ ENGEL 1987, 60.

⁴⁰ Mályusz Elemér – éppen Engeltől névmutatóval ellátott könyvében – ismertetette azt a fenti kijelentéssel nehezen összeegyeztethető tény, hogy Újlaki Imre például csak horribilis összegért, 12 000 aranyforintért nyert kegyelmet, miután pedig készpénzben csak 3000 aranyforintot fizetett meg, a többi 9000 fejében a királynak átadott birtokait (négyet Tolna, egyet Somogy megyében) Zsigmond Pipónak adományozta (MÁLYUSZ 1984, 55–56., ZSO II. 4374. szám). – Nem birtokügy, de Pipo altruizmusának csillogását kissé tompítja az a Mályusztól és Engeltől is említett körülmény, hogy a király olykor csak azzal a feltétellel tekint el a felkelésben résztvettek örökölt – de nem tőle, Zsigmondtól kapott – birtokainak elkobzásától, hogy e nemesek fegyveres szolgálatra jelentkeznek Pipónál (vö. MÁLYUSZ 1984, 56.; ENGEL 1987, 72.; ZSO II. 6924., 6941. és 6942. számok).

⁴¹ Ld. pl.: SÜTTŐ 2003, I. 90. 431. jegyzet; ZsO II. 4607. szám; ÉRSZEGI 2000, 65.

⁴² Vö. Szt. Lukács evangéliuma 16, 1–9.

⁴³ Pipo valószínűleg nem egyedül húzott hasznot a felkelés bukása után sokak kiszolgáltatott helyzetéből. Szintén nyerhetett a helyzeten Eberhard zágrábi püspök és főkancellár, Zsigmond német bizalmasa, akinek pénzhűségére nézve talán jellemző lehet, hogy főkancellári minőségében az elnöklete alatt álló különös királyi jelenlét bíróságát – és így részben őt magát – illető bírságok behajtását Szatmár megyében gyaníthatóan oly kíméltelenül végezte, hogy e pénzek beszedését a király 1406-ban leállítani rendelte (vö. ZsO

Harmadjára és végül – túl uralkodójuk kényszerű takarékoságán, illetve Pipo és a Tallóciak birtokhalmozást meghaladó aspirációin – meggondolásra érdemes, hogy egyáltalában jellemző volt-e rájuk valamiféle szerénység?⁴⁴ Ez utóbbit meglehetősen relatívnak tűnheti fel magában az a körülmény is, hogy Pipónak, a hajdani kereskedősegédnek 1425-ben már nem felelt meg, hogy az ozorai plébánia-templomba temetkezzen, hanem a székesfehérvári Boldogságos Szűz Mária-bazilikába, a magyar királyok szomszédságába vágyott, és ezt el is érte. Úgy tűnik, összességében ő volt a harmadik, akinek ez királyi vagy fejedelmi származás nélkül sikerült.⁴⁵ A Tallóciak esetében még kérdésesebb a szerénység és önmegtartóztatás feltételezése, és pedig a leghagyományosabb és legközönségesebb középkori, mondhatni „földhözragadt”, azaz birtokgyűjtési szempontból is. Feljebb már láttuk, hogy a Zsigmond halálával megnyílt várszerzési lehetőséget éppen nem hagyták kihasználatlanul, a család befolyásának hanyatlását bőséges okleveles anyag felhasználásával feldolgozó Pálosfalvi Tamás kutatásaiból pedig egyértelműen kiviláglik, hogy az Albert király halála utáni, belviszályokkal terhes időkben a született arisztokráciától semmiben nem maradtak el sem birtok-, sem cím-, sem hatalomgyarapítási ambíciók terén. Mindezt elégségesen illusztrálja a korábban, 1436-ban a Frangepánoktól valóságos hadjáratban elragadott és a király számára lefoglalt Nelipčić-hagyaték adományként való megszerzése a cetinai grófi címmel együtt 1442-ben, illetve az az erőszakosság, amivel a zágrábi püspökség élére kísérelték meg jelöltjüket állítani 1444–1445-ben, az egyházi és világi jogot súlyosan sértve, elsősorban fegyveres erőre támaszkodva.⁴⁶

Elmondhatni tehát, hogy e rendkívüli, csaknem párhuzamos életpályákról mintegy negyedszázada a korszak legjobb szakértőitől származó, csaknem párhuzamos

II. 4924. szám). Feltételezhetően ő, Eberhard állt azon királyi rendelet háttérében, amely 1405 Szt. György napjától számított egy éven belül megerősíteni rendelt minden Nagy Lajos titkospecsétje, illetve Erzsébet, Mária és Zsigmond nevében kiadott birtokjogi oklevelet. A magas kancelláriai díjak miatt ez a rendelet a főkancellár számára még a Zsigmond mellett kitartó alattvalók esetében is igen jelentős bevételt hozhatott, nem is beszélve azokról, akiknek királyhűsége esetleg nem bizonyult rendíthetetlennek (vö. MÁLYUSZ 1984, 56–58.; SÜTTŐ – ENGEL 1995, 34.).

⁴⁴ A „szerény önmegtartóztatás” kifejezést – Pipo birtokügyeivel kapcsolatban – kifejezetten használja Engel Pál (ENGEL 1987, 60.).

⁴⁵ ENGEL 1987, 75–77. és 87. 219a számú jegyzet.

⁴⁶ PÁLOSFALVI 2000, 47., 62., 70–74. és MÁLYUSZ 1980, 554., 564. Pálosfalvi adatokkal kellőképp alátámasztott megállapítása szerint „Tallóci Matkó családja pozíciójának megerősítése érdekében ugyanúgy nem válogatott az eszközökben, mint riválisai, a Cilleiek”. (PÁLOSFALVI 2000, 48. 13. jegyzet.)

életrajzok állnak rendelkezésre, melyek azonban a mindenkori hőseik iránti elfogultságban is pontosan megfeleltethetők egymásnak. Reálisabb kép az utóbbi években – a korszak forrásainak behatóbb ismerete alapján – a Tallóciakról kezd kirajzolódni, ismét igazolva késő középkorunk számos vitatott kérdésével kapcsolatban a lehetőségekhez képest teljeskörű forrásfeltárás szükségességét.

BIBLIOGRÁFIA

ALMÁSI 1994

ALMÁSI Tibor: „István” szócikkek közül a 8. In: *Korai magyar történeti lexikon* (9–14. század). Főszerkesztő: KRISTÓ Gyula, Budapest, 1994. 294.

ARANY 2007

ARANY Krisztina: Siker és kudarc. Két firenzei kereskedőcsalád, a Melanesi-k és Corsini-k Budán Luxemburgi Zsigmond uralkodása (1387–1427) alatt. *Századok* 2007. 943–966.

BONFINI 1995

BONFINI, Antonio: *A magyar történelem tizedei*. Fordította KULCSÁR Péter. Budapest, 1995.

DE BONFINIS 1936

DE BONFINIS Antonius: *Rerum Ungaricarum decades*. Ediderunt I. Fögel et B. IVÁNYI et L. JUHÁSZ. Tomus III. Decas III. Lipsiae, 1936.

BURCKHARDT 1920

BURCKHARDT, Jacob: *Die Kultur der Renaissance in Italien*. (Grosse illustrierte Phaidon–Ausgabe) Wien, 1920.

Chronica Hungarorum. 1973

Chronica Hungarorum. Finita Bude Anno Domini MCCCCLXXIII in uigilia penthecostes per Andream HESS (facsimile: Budapest, 1973.)

CONTAMINE 1990

CONTAMINE, Philippe: *War in the Middle Ages*. Oxford – Cambridge/Massachusetts 1990⁶ [eredetileg: *La Guerre au moyen âge*. Paris 1980]

DE MONACIS

DE MONACIS, Laurentius: Carmen, seu historia de Carolo II. cognomento Parvo rege Hungariae. In: *Laurentii de Monacis Veneti Cretae cancellarii chronicon de rebus Venetis etc.*, kiadta: Flaminius Cornelius senator Venetus, Venetiis, 1758. 321–338.

DE MONACIS – MÁRKI 1910

Monaci Lőrinc krónikája Kis Károlyról. Fordította, bevezetéssel és magyarázó jegyzetekkel ellátta MÁRKI Sándor. In: *Középkori krónikások*. Szerk. GOMBOS Ferenc Albin, X., Budapest, 1910. 129–153.

DEÉR 1934

DEÉR, Josef: *Heidnisches und Christliches in der altungarischen Monarchie*. Szeged, 1934.

DRASKÓCZY 1996

DRASKÓCZY István: Adósjegyzék a 15. századból. In: *In memoriam Barta Gábor. Tanulmányok Barta Gábor emlékére*. Szerk.: LENGVÁRI István. Pécs, 1996. 93–112.

ECKHART 1941

ECKHART Ferenc: *A Szentkorona–eszme története*. Budapest, 1941.

ENGEL 1977

ENGEL Pál: *Királyi hatalom és arisztokrácia viszonya a Zsigmond–korban (1387–1437)*. Budapest, 1977.

ENGEL 1982

ENGEL, Pál: János Hunyadi: The Decisive Years of his Career, 1440–1444. In: *From Hunyadi to Rákóczi. War and Society in Late Medieval and Early Modern Hungary*. Ed. by János M. BAK, Béla K. KIRÁLY. Brooklyn, 1982. [War and Society in Eastern Central Europe Vol. III.] 103–123.

ENGEL 1987

ENGEL Pál: Ozorai Pipo. In: *Ozorai Pipo emlékezete*. Szerkesztette VADAS Ferenc. Szekszárd 1987. 53–88.

ENGEL 1996

ENGEL Pál: *Magyarország világi archontológiája. 1301–1457. I–II.*, Budapest, 1996.

ENGEL 2001

ENGEL Pál: *Magyar középkori adattár. Magyarország világi archontológiája 1301–1457. Középkori magyar genealógia*. CD ROM, Budapest, 2001.

ENGEL 2003a

ENGEL PÁL: Hunyadi pályakezdése. In: Uő.: *Honor, vár, ispánság. Válogatott tanulmányok*. Válogatta, szerkesztette, a jegyzeteket gondozta: CSUKOVITS Enikő. Budapest, 2003. 512–526.

ENGEL 2003b

ENGEL Pál: Ozorai Pipo. Ozorai Pipo emlékezete. In: Uő.: *Honor, vár, ispánság. Válogatott tanulmányok*. Válogatta, szerkesztette, a jegyzeteket gondozta: CSUKOVITS Enikő. Budapest, 2003. 247–301.

ÉRSZEGI 2000

ÉRSZEGI Géza: A középkor története – Sárvár a X–XV. században. In: *Sárvár története*. Szerk. SÖPTEI István. [Sárvár,] 53–137.

FLORIANUS 1884

Historiae Hungaricae fontes domestici. Volumen III. Recensuit et prefatus est M. FLORIANUS. Quinque–ecclesiis, 1884.

KARÁCSONYI 1995

KARÁCSONYI János: *A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig*. Budapest, 1900–1904., reprint kiadása: Budapest, 1995.

KUBINYI 2007

KUBINYI András: A nándorfehérvári diadal. Kérdések és következmények. In: Uő: *Nándorfehérvártól Mohácsig. A Mátyás– és a Jagelló–kor hadtörténete*. [Budapest,] 2007. 11–29. Eredetileg: *Hadtörténelmi Közlemények* 2006. 923–941.).

MÁLYUSZ 1980

MÁLYUSZ Elemér: A négy Tallóci fivér. *Történelmi Szemle* 1980/4. 531–576.

MÁLYUSZ 1984

MÁLYUSZ Elemér: *Zsigmond király uralma Magyarországon*. Budapest, 1984.

MÁLYUSZ – KRISTÓ 1988

Johannes de Thurocz: *Chronica Hungarorum*. II. Commentarii. Composuit Elemér MÁLYUSZ adiuvante Julio KRISTÓ. I–II. Budapest, 1988.

NEMETH PAPO – PAPO 2006

NEMETH PAPO, Gizella – PAPO, Adriano: *Pippo Spano. Un eroe antiturco antesignano del Rinascimento*. Mariano del Friuli, 2006.

PÁLOSFALVI 2000

PÁLOSFALVI TAMÁS: Cilleiek és Tallóciak: Küzdelem Szlavóniáért (1440–1448). *Századok* 2000. 45–98.

PÁLOSFALVI 2001

PÁLOSFALVI Tamás: Vitovec János. Egy zsoldoskarrier a 15. századi Magyarországon. *Századok* 2001. 429–472.

SCHMIDTCHEN 1990

SCHMIDTCHEN, Volker: *Kriegswesen im späten Mittelalter: Technik, Taktik, Theorie*. Weinheim 1990

SPENGLER 1963

SPENGLER, Oswald: *Untergang des Abendlandes. Umriss einer Morphologie der Weltgeschichte*. München, Sonderausgabe 1963 (Magyarul: *A Nyugat alkonya. A világtörténelem morfológiájának körvonalai*. Fordította: JUHÁSZ Anikó – CSEJTEI Dezső – SIMON Ferenc. Budapest, I–II. 1994.)

SÜTTŐ – ENGEL1995

SÜTTŐ, Szilárd –ENGEL, Pál: Beiträge zur Herkunft und zur Tätigkeit der Familie von Alben in Ungarn. In: *Südost Forschungen*, München, 1995. 23–48.

SÜTTŐ 2003

SÜTTŐ Szilárd: *Anjou–Magyarország alkonya. Magyarország politikai története Nagy Lajostól Zsigmondig, az 1384–1387. évi belviszályok okmánytárával*. I–II., Szeged, 2003.

SÜTTŐ 2005

SÜTTŐ Szilárd: „... *temporibus sanctorum regum Hungarie*” (A „szent királyok” fogalma a 14. század végi Magyarországon). In: *Studia professoris – Professor studiorum. Tanulmányok Érszegi Géza hatvanadik születésnapjára*. Szerkesztette: ALMÁSI Tibor – DRASKÓCZY István – JANCsó Éva. Budapest, 2005. 315–322.

SÜTTŐ 2006

SÜTTŐ, Szilárd: Der Dynastiewechsel Anjou–Luxemburg in Ungarn. In: *Sigismund von Luxemburg. Ein Kaiser in Europa*. Tagungsband des internationalen historischen und kunsthistorischen Kongresses in Luxemburg, 8–10. Juni 2005. Hrsg. v. Michel Pauly und François Reinert. Mainz am Rhein, 2006, 79–87.

TEKE 1984

TEKE Zsuzsa: Az 1427. évi firenzei catasto. Adalékok a firenzei magyar kereskedelmi kapcsolatok történetéhez. *Történelmi Szemle* 1984. 42–49.

TEKE 1995

TEKE Zsuzsa: Firenzei kereskedőtársaságok, kereskedők Magyarországon Zsigmond uralmának megszilárdulása után 1404–1437. *Századok* 1995. 195–214.

THURÓCZY 1985

THURÓCZ, Johannes de: *Chronica Hungarorum*. I. Textus. Ediderunt Elisabeth GALÁNTAI et Julius KRISTÓ, Budapest, 1985. 212.

WENZEL 1863

WENZEL Gusztáv: *Ozorai Píró. Magyar történelmi jellemrajz Zsigmond király korából*. Pest, 1863.

WENZEL 1884

WENZEL Gusztáv: Okmánytár Ozorai Pipo történetéhez. *Történelmi Tár* 1884. (1–31, 220–247, 412–437, 613–627.

WILCZEK 1896

WILCZEK Ede: A Horváthy család lázadása és a magyar tengervidék elszakadása. *Századok* 1896. (617–633., 705–715., 804–822.).

ZsO

Zsigmond–kori Oklevéltár. Szerk.: MÁLYUSZ Elemér, BORSA Iván, C. TÓTH Norbert, 10 kötet, Budapest, 1951–2007.